

QADIMGI VA HOZIRGI XIRURGIYA

PhD Xudoyarova G.N.

Xonimqulov Azimjon,

Bohronov Javohir,

Jiyanov Jamshid

(davolash ishi fakulteti talabalari)

SAMARQAND ZARMED UNIVERSITETI

Carrotlike yoki **Xirurgiya** (yun. cheir – qo‘l va ergon – harakat, ish), jarrohlik – tibbiyotning bir sohasi. Xirurgik operatsiyalarni talab etadigan kasalliklarni o‘rganadi hamda operatsiya qilish usullarini ishlab chiqadi. Qadimdan odamlar o‘z o‘ziga yoki bir-birlariga yordam berib, jarohatdan oqayotgan qonni to‘xtatish uchun jarohatni bosib turish, yaralarga kul sepish kabi oddiy usullardan foydalanganlar.

Qadimgi qazilmalarda bosh suyak chanog‘i trepanatsiyasi, oyoq amputatsiyasidan keyingi izlar topilgan. Xirurgiya dastlab fan va madaniyati rivojlangan davlatlar (Misr, Hindiston, Yunoniston, Xitoy, Vizantiya) da shakllangan. Mil. av. ham kasalliklarni davolashda qon chiqarish, qovuqsan toshlarni tushirish operatsiyalari o‘tkazilganligi qayd etilgan. Gippokrat (mil. av. 460—377 yillar) jarohatlarni birlamchi va ikkilamchi bitishini kuzatgan, turli bog‘lovlarni qo‘yish texnikasini ishlab chiqqan, operatsiyani o‘tkazishda tozalikka rioya qilish maqsadida qaynatilgan yomg‘ir suvidan foydalangan. U ishlab chiqqan plevra bo‘shlig‘ini drenajlashda qo‘llaniladigan qovurg‘a rezeksiyasi operatsiyasi hozir ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Qad. Rimda Sels (Antillus) ba‘zi a‘zolar anatomiyasini, yallig‘lanishning belgilarini va operatsiya vaqtida qon to‘xtatish uchun tomirlarni bog‘lash, oqma yaralarni davolash usullarini,

Galen esa jarohatlarni tikishda ipaqdan foydalanishni, jarroxlik operatsiyalarini o‘tkazishda a‘zolarining anatomiyasi va funksiyasini hisobga olish zarurligini taklif etgan. Abu Ali ibn Sino (980—1037) „Tib qonunlari“ asarida xirurgik kasalliklarni davolashda qo‘llangan usullarni bayon etgan; u operatsiya vaqtida narkoz sifatida bemorga opiy, mandragor ishlatgan, shuningdek, buyrakdan tosh olish, o‘smalarni aniqlash va o‘smanni sog‘lom to‘qimagacha olib tashlash va boshqa operatsiyalar texnikasini yaxshi bilgan.

A. Levenguk (1632—1723) tomonidan mikroskop, V. K. Rentgen tomonidan rentgen nurining kashf etilishi kasalliklarni aniklashda (diagnostika) muxim rol o‘ynadi.

1731 yilda Parijda Xirurglar Akademiyasiga asos solindi. Shundan so‘ng Xirurgiya fan sifatida taraqqiy eta boshladi.

Umuman Xirurgiya 3 bosqichda rivojlandi: 1) qad. zamonlardan antiseptika davrigacha (1860); 2) antiseptika davri (1860—1890); 3) aseptika davri – hozirgacha davom etmoqda.

19-asrning 2-yarmida narkoz, antiseptika, aseptikaning joriy etilishi Xirurgiya taraqqiyotida ijobiy yutuklarga olib keldi (qarang [Antiseptika](#), [Aseptika](#)). Shunga kura me'da, ichaklar, o'pka va boshqa ichki a'zolarida yirik operatsiyalar muvaffakiyatli o'tkazila boshlandi. 19—20-asrda turli mamlakatlarning xirurglari o'tkazgan keng eksperimental tadqiqotlar eng murakkab operatsiyalarni: me'dani, ichak yoki o'pkaning bir qismini olib tashlash, tomirlar va nervlarni tikish, shuningdek, singan suyaklar, jarohatlar, kuyishni davolashning operatsiya usullari va texnikasini ishlab chiqish imkonini berdi. Xirurgiyaning tarmoqlari ko'payib, travmatologiya, ortopediya, urologiya, neyroxirurgiya, bolalar xirurgiyasi kabi mustaqil ilmiy amaliy sohalar vujudga keldi.

Hozirgi zamon Xirurgiya fani kimyo, fizika, molekulyar biologiya kabi sohalaridagi yutuqlar natijasida rivojlanib bormoqda. Shunga ko'ra yurak klapanlari va tomirlarni protezlash, a'zolar hamda to'qimalarni ko'chirib o'tkazish, sun'iy bo'g'imlar yaratish, sun'iy yurak vujudga keltirishga doir ishlar amalga oshirildi. Miokard infarktini operatsiya yo'li bilan davolash, mikroxirurgiya (butunlay uzilgan barmoqni tiklash yoki yurakning mayda tomirlarida yangi qon oqimini vujudga keltirish), lazerlar, maxsus kameralarda yuqori kislorod bosimi, ya'ni giperbarik oksigenatsiya qo'llash, yarador va kuyganlarga davo kilishda mikrobsiz sharoitlar yaratish, sun'iy va qo'shimcha qon aylanishi va boshqa Xirurgiyada yangi yo'nalishlar bo'lib qoldi.

O'zbekistonda Xirurgiyaning shakllanishi 1920 yil Turkiston universitetining tibbiyot qoshida xirurgiya kafedراسи tashkil etilishi bilan bog'liq. Keyinchalik Toshkent, Samarqand, Andijon, Buxoro tibbiyot instituti, Toshkent pediatriya tibbiyot instituti, shuningdek, Toshkent vrachlar malakasini oshirish intlarida, Butunittifoq klinik va eksperimental xirurgiya institutining Toshkent filiali (1977 yil hozirgi V. Vohidov nomidagi ixtisoslashtirilgan Xirurgiya markazi) da xirurgiya kafedralari faoliyat ko'rsata boshladi. Mazkur ilm maskanlarida vrachlar tayyorlash va turli xirurgik muammolar ustida tadqiqot ishlari olib borilmoqda.

1. **Qadimgi Misr:** Qadimgi Misrda, miloddan avvalgi 3000-4000 yillarda, jarrohlik amaliyotlarining ba'zi izlari topilgan. Misrda shifokorlar jarrohlik amaliyotlarini o'zlarining muqaddas ilmiy bilimlariga asoslangan holda amalga oshirganlar. Ular suyaklarni tuzatish, tomirlarni bog'lash va ba'zi jarohatlarni davolashda amaliy tajriba orttirganlar.
2. **Hindiston:** Hindistonda, miloddan avvalgi 600-700 yillarda, Chirurgiya sohasida katta ilmiy ishlar amalga oshirilgan. "Sushruta Samhita" asari, mashhur hind shifokori Sushrut tomonidan yozilgan bo'lib, unda xirurgiya usullari,

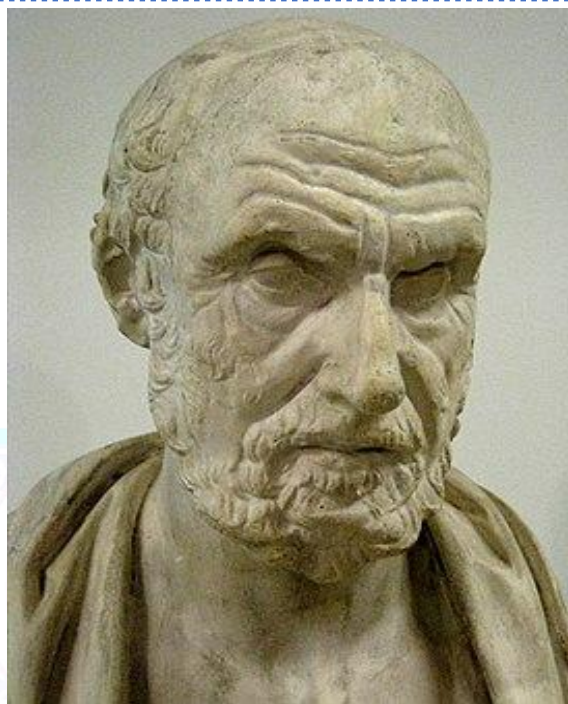
jarrohlik amaliyotlari va yillar davomida to'plangan tajribalar haqida yozilgan. Sushrutning kitobida jarrohlik asboblari va jarohatlarni davolashning turli usullari tasvirlangan.

3. **Qadimgi Gretsiya va Rim:** Yunaniston va Rimda ham xirurgiya sohasining rivojlanishi sezilarli bo'ldi. Hipokrat (miloddan avvalgi 460–370 yillar) tibbiyotda katta yutuqlarga erishdi va jarrohlikni alohida bir soha sifatida tan oldi. Rimlik shifokor Galen (miloddan avvalgi 129–199 yillar) ham jarrohlik va anatomiya bo'yicha muhim asarlar yaratgan va amaliyotlarni rivojlantirgan.

4. **O'rta asrlar va Uyg'onish davri:** O'rta asrlarda jarrohlik va tibbiyot uncha rivojlanmagan bo'lsa-da, musulmon dunyosida, xususan, Avitsenna (Ibn Sin) kabi buyuk shifokorlarning ishlari jarrohlikni rivojlantirishga yordam bergan. Avitsennaning "Tib qonunlari" asarida jarrohlikning nazariy asoslari ham keltirilgan.

5. **Yangi davr va zamonaviy xirurgiya:** Xirurgiya ilm-fani 18-19 asrlarda, asosan, yangi jarrohlik asboblari va anesteziya vositalarining kashf etilishi bilan sezilarli darajada rivojlandi. 19-asrning oxirlarida, antiseptik usullarni kashf etgan ingliz shifokori Jozef Lister, jarrohlikda infeksiyalarni oldini olishga katta yordam berdi. Shu bilan birga, ilmiy tadqiqotlar va texnologiyalarning rivojlanishi jarrohlik amaliyotlarini yanada takomillashtirishga olib keldi.

Hippokrat (qadimgi Yunoniston) – "Tibbiyotni otasi" deb ataladi. U xirurgiya, diagnostika va davolash usullariga asos solgan. Uning "Hippokrat an'analari" tibbiyot etikasining asosini tashkil etadi. «Bo'g'imlar haqida» va «Sinishlar haqida» asarlarida, jarrohlik amaliyotlari va operatsiyalar haqida tafsilotlar bilan, mukamal bayon qilinadi. Hippokrat qo'lyozmalaridan shu narsa ma'lum bo'ladiki, jarrohlik qadim davrlardayoq yuqori sifat va darajada bajarilgan; bizning davrimiz tibbiyotida ham qo'llaniladigan turli jarrohlik asboblari hamda bog'lov vositalaridan foydalanilgan. «O'g'ir hastaliklarda parxez haqida» asarida Hippokrat kasallik shakli – o'tkir, mavsumiy, jarrohlikka oidligiga qarab turlicha parxez usullarida ovqatlanish zarurligini uqtiradi va bu bilan hakim, ratsional dietologiyaga asos soladi. Hippokrat hayotligidayoq shon sharafiga burkandi. Undan bir avlod keying davrda yashagan Ptolomey o'z suhbatlarining birida, Hippokrat va uning Kos tibbiyot maktabini boshqa san'at turlari bilan tenglashtirib, uni o'z davrining eng buyuk haykaltaroshlarining eng buyuk asarlari Argos Polikleti va Afina Fideyasi bilan taqqoslaydi.



Ambroise Paré (Fransiya) – XVI asrda (1510-1590) yashagan, u zamonining eng mashhur xirurglaridan biri edi. Paré jangda yaralangan askarlar uchun innovatsion davolash usullarini ishlab chiqqan va jarohatlarni tiklashda yangi usullarni qoʻllagan.

1. Jarohatlarni davolashda yangi usullar: Paré jangda yaralangan askarlar uchun yangi davolash metodlarini kashf etdi. U jarohatlarni davolashda "qayta tiklash" usulini qoʻlladi va u jarohatlarni tiklashda uskunalarni yengillashtirdi. Oʻlim holatlari va infeksiyalarni kamaytirish uchun yangi tibbiy yondoshuvlar ishlab chiqdi.

2. Antiseptik usullarni ishlatish

Ambroise Paré jarrohlik operatsiyalarida antiseptik usullarni birinchi boʻlib qoʻllaganlardan biridir. U, misol uchun, jarohatlarni davolashda qaynatilgan suv va oʻsimliklar yordamida infeksiyani kamaytirishga harakat qilgan. Uning bu usullari infektsiya xavfini sezilarli darajada kamaytirishga yordam berdi.

3. Protezlarni ishlab chiqish

Paré, jarrohlik operatsiyalaridan soʻng yoʻqotilgan aʼzolari tiklash boʻyicha innovatsion ishlanmalar yaratdi. U odamlar uchun protezlar ishlab chiqdi, bu esa jarrohlikda yangi imkoniyatlar yaratdi va bemorlarga qayta tiklanish imkonini berdi.

Joseph Lister (1827-1912, Buyuk Britaniya) -Antiseptik jarrohlik: Lister jarrohlikda antiseptik usullarni joriy qildi, ya'ni jarrohlar va jarrohlar ishlatiladigan asboblarni sterilizatsiya qilishni oʻrgandi. Bu usullar infeksiyalarni kamaytirishga yordam berdi va jarrohlar orasida yuqori muvaffaqiyat darajasiga olib keldi.

Antiseptik usullarning kiritilishi:

- Listerning eng katta yutug‘i – antiseptik jarrohlik usullarini joriy etishdir. XIX asrda jarrohlarning operatsiyalarni amalga oshirganida bemorlarning ko‘plari infeksiyalar tufayli o‘lardi. Lister bu holatni o‘zgartirishga qaror qildi.
- U, mikroblarning jarrohlarda infeksiyalarga sabab bo‘lishini tushunib yetdi va jarrohlikda bu mikroblarni oldini olish uchun karbol kislotasidan (fenol) foydalanishni taklif qildi. U karbol kislotasini jarrohlarning qo‘lida, operatsiyalarni o‘tkazishda va jarrohlarning ishlatadigan asboblarni sterilizatsiya qilishda qo‘llashni boshladi.
- Listerning bu kashfiyoti sterilizatsiya va antiseptik amaliyotlarning keng qo‘llanishini boshlashga olib keldi va infeksiyalarni kamaytirish imkoniyatini yaratdi.

Antiseptik jarrohlikning muhimligi:

- Lister antiseptik jarrohlik amaliyotini ilgari surishi orqali operatsiyalardan keyin bemorlarning infeksiyalardan himoya qilinishini ta'minladi. Uning ishlariga asoslangan yondoshuvlar jarrohlikda birinchi marta **zararli mikroblardan himoyalani**shni amalga oshirdi va shu bilan bemorlarning o‘lmasligi uchun zarur asos yaratdi.

. Ilmiy va ijtimoiy e'tirof:

- Listerning ishlari tibbiyot hamjamiyatida katta tan olindi. U 1867-yilda jarrohlikda antiseptik usullarning ahamiyatini tasdiqlovchi maqolalar chop etdi. Bu, jarrohlik amaliyotlari tarixida inqilobiy bir qadam edi.
- 1877-yilda u **Royal Society** a'zosi bo‘ldi va ko‘plab yirik ilmiy mukofotlarga sazovor bo‘ldi. 1902-yilda u **Lord** unvonini oldi.

Listerning merosi:

- Listerning antiseptik jarrohlikdagi yutuqlari bugungi kunda tibbiyotda keng qo‘llaniladi. Uning ishlari jarrohlik operatsiyalarining xavfsizligini sezilarli darajada oshirdi va jarrohlik amaliyotlarini zamonaviy tibbiyotda muhim o‘rin tutadigan sohalarga aylantirdi.

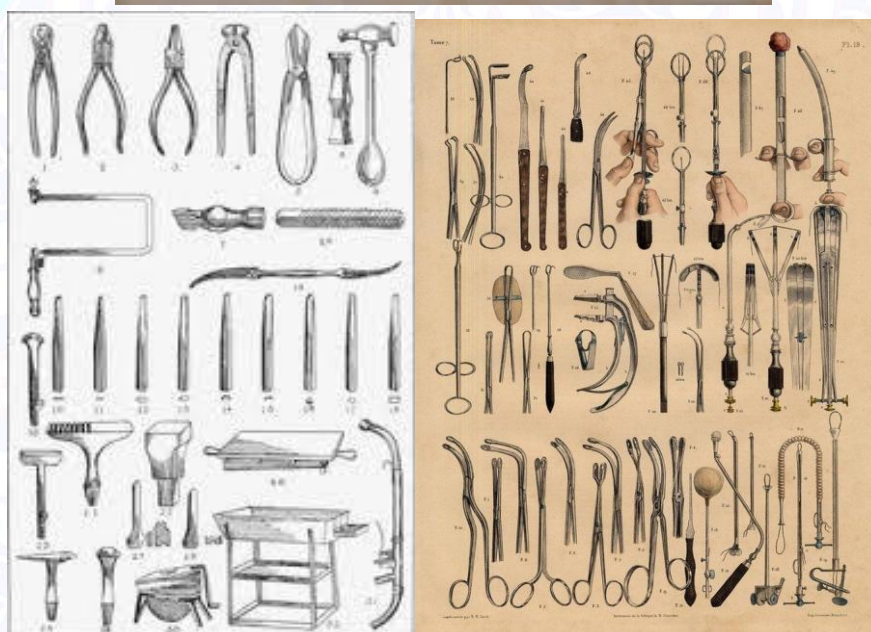


Qadimgi tibbiyotning rivojlanishi bilan ko‘plab jarrohlik asboblari ehtiyoj sezilgan va dastlab ular eng sodda ko‘rinishda ishlab chiqarilgan. Hozirda tibbiy bilimlarning rivojlanganligi sababli ularning ko‘rinishi ham o‘zgargan. Tarixiy jihatdan tibbiy asboblarning rivojlanib kelishining ikki to‘lqini tafovut qilinadi.

1900-yillarda rivojlanib boshlagan [antiseptika](#) va [aseptika](#) tushunchalarining vujudga kelishi asboblarga bo‘lgan talabning ham ortishiga sabab bo‘ldi. Jarohatga ishlov berishda paxta, steril doka kabilar bilan ularni tutib turadigan moslamalarga ham zarurat tug‘ila boshladi. Asboblarning dastlab yog‘ochdan yoki fil suyagidan yasilib, ularni [sterilizatsiya](#) qilish ham oson emas edi. Metalldan asboblarning yasilib boshlagach esa, sterilizatsiya ham oson va samarali qilinadigan bo‘ldi. Havfsizlikni ta’minlash va ishlashga qulay bo‘lishi uchun asboblarni yasashda imkon qadar kamroq qismlardan foydalanildi. Jarrohlikning eng keng tarqalgan turlaridan qo‘l jarrohligida asboblarning bilan ishlash dastlab, [Ikkinchi jahon urushi](#) davriga to‘g‘ri kelgan. Hozirgacha o‘sha davrda yaratilgan va ishlatilgan asboblarning davr shifokorlari ismi bilan ataladi. Jarrohlik asboblari barcha turdagi operatsiyalarda qo‘llanadi. Ular 4 guruhga bo‘linadi:

- to‘qimalarni ajratishga (kesishga) mo‘ljallangan asboblarning (skalpel, pichoq, qaychi, arra va boshqalar);
- qon ketishini to‘xtatadigan asboblarning (turli xil qisqichlar);
- yordamchi asboblarning (pintset, ilmoqcha, oyna, zond, jarohat kengaytirgich va boshqalar);
- to‘qimalarni birlashtirish (tikish) uchun ishlatiladigan asboblarning (ignatutgich va ignalar, maxsus tikuv apparatlari)

Ilkbor jarrohlikda qulanilgan asboblarning



Jarrohlik asboblarini tozalash jarayoni

Umumiy jarrohlik asboblarni davolash

Umumiy jarrohlik asbob-uskunalari qalqonsimon, churra, intervertebral disklar va boshqa jarrohlik asboblari kabi noprofessor bo'lmagan jarrohlik asboblarini nazarda tutadi.

Davolash usuli: operatsiyadan keyin asbobni oqimidan qonni olib tashlash → enzimni 2 daqiqadan ko'proq vaqt davomida (yoki ultrasonik tebranish) yuvish → suvni yaxshilab yuvish → quritgichni quritish (nozik, o'tkir asboblarni ajratish kerak) → tekshiring → yog' → to'plami yoki tasnifi asboblar kabinasida saqlanadi.

Umumiy infeksiyali jarrohlik vositalarini davolash

Umumiy infeksiya jarrohlik vositalari infeksiyasi, OITS va virusli hepatit bilan kasallangan bemorlar uchun ochiq kanallarni (oshqozon, ichaklar, oshqozon osti bezi, appendiks va boshqalar), radikal o'smalarni, karbunkullarni, sil va sil kasali kesuvchi vositalarni nazarda tutadi.

Davolash usuli: xlorli dezinfektsiyalash vositasida operatsiyadan keyingi asboblarni 30 daqiqadan so'ng yaxshilab yuvib turing → suvni toza suv bilan yuvib turing → tartibni quriting → tekshiring → yog 'yuqoriga → jihozni saqlash va saqlash.

Maxsus infeksiya jarrohlik asboblari davolash

Maxsus infeksiya jarrohlik asboblari gaz gangrenasi, kuydirgi va tetanoz jarrohlik asboblari nazarda tutadi.



Davolash usuli: Xlorli dezinfektsiyalik operatsiyadan 30 daqiqagacha operatsiya qiling. → Dastlab yuvish → qadoqlash → avtoklav → cho'tka bilan oqadigan suvda chuqur cho'tkasi → quritgichni quriting → tekshirish → yog'lanishi → qadoqlash → avtoklavni tugatgandan keyin qayta tiklash Steril asboblarni kabinetida kutish.

Xulosa: Davolash usuli: harakatlanuvchi endoskopik komponentni, optik simni ulash qismini, o'tish vanalarini va h.k.larni olib tashlang. → qisqichni oching, yuvish yuzasining qon yuzasini oqimli suv bilan tozalang, yumshoq cho'tkasi bilan yumshoq cho'tkaga aylantiring → qo'shma qismi va ichki bo'shlig'ini yuqori bosimli suv

to'plagichli kanal bilan tozalash, maxfiy qon yoki organik moddalarni olib tashlash → fermentning (professional tozalash vositasi) 2 min uchun suyuqlashishiga sabab bo'lishi, organik moddalarni butunlay chiqarib olish → spreysi suvni qayta yuvish → quruq → yuqori bosimli kislorod yoki siqilgan har bir komponentning namligini quritish uchun havo → maxsus soqol vositasi Asbob to'g'ridan-to'g'ri asbobning sirtiga, milya birikmasiga, ichki bo'shlig'iga va kamon qismiga püskürtülür va undan keyin sirt yog 'linzalari qog'oz → o'chiriladi. maxsus asbob shkafi. HBsAg-musbat bemorlar uchun qurilma 15 daqiqada 0,33% glutaraldehit (1% glutaraldehit, suvning 5 qismi) seyreltilmesiyle batirilmalı va yuqorida ko'rsatilgan usul bo'yicha tozalanishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bailey & Love's Short Practice of Surgery. 27th Edition. Russell R.C.G., Williams N.S., Bulstrode C.J.K. CRC Press, 2018.
2. Schwartz's Principles of Surgery. 11th Edition. Brunicaudi F.C., Andersen D.K., Billiar T.R., Dunn D.L. McGraw-Hill Education, 2019.
3. Sabiston Textbook of Surgery: The Biological Basis of Modern Surgical Practice. 21st Edition. Townsend C.M., Beauchamp R.D., Evers M.B. Elsevier, 2021.
4. Brunicaudi F.C. et al. "Principles of Surgery." New York: McGraw-Hill, 2019.
5. Townsend C.M. Jr., Beauchamp R.D., Evers M.B. "Sabiston Textbook of Surgery." Philadelphia: Elsevier, 2021.
6. Zokirov Sh.Z., Ahmedov A.A. "Amaliy xirurgiya." Toshkent: Fan, 2015.
7. Axmedov U.X. "Qorin bo'shlig'i jarrohligi." Toshkent: TDTU nashriyoti, 2017.
8. Nguyen D.L. et al. "Enhanced Recovery After Surgery (ERAS) Protocols in Abdominal Surgery." World Journal of Surgery. 2021;45(2):478–488.
9. Tariverdiyev E.U. "Endoskopik usullar va ularning afzalliklari." Xalqaro Jarrohlik Jurnali. 2020;15(3):45–52.